

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭТНИЧЕСКОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ФАРЗОЯ И ИНИСМЕЯ

В 1984 г. у с. Пороги Ямпольского района Винницкой области Б. И. Лобасем было исследовано два захоронения знатных сарматов. В одном из них на священных для иранцев предметах — поясах, чаше, мече и гривне — обнаружены тамги, тождественные тамгам на монетах царя Инисмея, которые чеканились в Ольвии в конце I в. н.э. Наличие этих тамг подтверждает гипотезу о том, что Фарзой и Инисмей были не позднескифскими, а сарматскими царями.

A. V. Simonenko, B. I. Lobai

ON DETERMINATION OF ETHNIC ATTRIBUTION OF FARZOI AND INISMEI

S u m m a r y

Two burial places of noble Sarmatians near vil. Porogi (Yampolsky Distr., Vinnitsa Region) were studied by B. I. Lobai in 1984. In one of them he succeeded to find tamgas on subjects that were considered as sacred for Iranians: belts, bowl, sword and grivna. Those tamgas were identical to tamgas on coins of tsar Inismeï that were minted in Olbia late in the 1st cent. A. D. Existence of these tamgas has confirmed the hypothesis that Farzoi and Inismeï were not Late-Scythian tsars, but Sarmatian ones.

Одержано 16.12.86

Римські традиції в містобудуванні та архітектурі античних міст Північно-Західного Причорномор'я

Крижицький С. Д.

Є думка, і добре обгрунтована, що римські традиції справили великий вплив на всі сторони життя античних міст Північно-Західного Причорномор'я. Практично апріорно ця теза переноситься також на архітектуру та містобудування. Однак, вивчення відомих матеріалів вказує на дещо інше. З метою розкриття цього питання спочатку коротко торкнемось проблеми прояву римських архітектурних традицій взагалі.

У містобудуванні ці традиції виявлялись у виборі місця під забудову, характеристикі планування в цілому, виникненні форумів, високому рівні розвитку благоустрою, типовому розташуванні головних вулиць тощо. У фортифікації — в появі типу римського військового табору, розробці прийомів влаштування кастеллумів, специфічних способах планування, конструкцій та об'ємних рішеннях оборонних комплексів. В культовій архітектурі — в появі характерних типів римських храмів, їх об'ємних та ордерних розв'язаннях. У цивільній архітектурі — в появі нових типів споруд, пов'язаних з функціонуванням адміністрації, виборчих органів; споруд для глядачів — театрів, одейонів, базилік тощо; терм та інших будівель, принципово відмінних в архітектурному відношенні від грецьких споруд аналогічного призначення, особливо за ордером та конструкціями. В архітектурі житлових будинків — у появі нових типів, зокрема, атріумних та атріумно-перистильних, виникненні багатоповерхових інсул. В садибній — у розвитку типів *villa rustica*, *villa pseudo urbana*, в появі типу *villa urbana*. В ордері — в появі модифікації доричного — тосканського ордера, в розробці характерних форм, зокрема, корінфського ордера; появі композитних і фігур-

них капітелей; у поспленні декоративності ордерів. В інженерних спорудах — у розвитку будівництва акведуків, водогінних та каналізаційних систем, будівництві мостів і доріг. У будівельній техніці і конструкціях — поширенням випаленої цегли та гідравлічних розчинів; у появі, так званого «римського бетону», тобто монолітних конструкцій, принципово нових для Греції, в нових типах кладок, величезному поширенні склепистих і купольних конструкцій, розробці гіпокаустів та ін. Цей перелік можна було б продовжити, диференціювавши його, крім того, за основними періодами римської історії. Обмежимось, однак, сказаним і підкреслимо тільки найхарактерніші риси римської архітектури вцілому. Це, насамперед, її утилітарність, тверезий інженерний розрахунок, найвищий для античної епохи, вцілому, розквіт будівельної техніки та конструкцій, високий ступінь типізації конструкцій і регулярність планувальних вирішень, геометризація форм декора, помпезність. У даному випадку йшла мова про власне римську, ширше — італійську архітектуру, тобто про максимальне вираження її особливостей.

Звичайно, у провінціальной архітектурі подібна квінтесенція римських традицій не знаходила повного відображення, навіть і в таких центрах, як Олександрія Єгипетська, Антіохія, Ефес, Пергам та інші, де відбувався контакт римської культури з досить високо розвиненими і близькими за своїм характером культурами місцевого походження. Тут відбувалося найяскравіше змішання традицій.

Ще в меншій мірі римські традиції знаходили відображення в північних районах Імперії — в Британії, Подунав'ї та інших районах. Тут переважно поширювалися традиції містобудування та фортифікації, окремі типи споруд і храмів, особливості декора та прийомів будівельної техніки. Тут створювалося те, що прийнято називати римськими провінціальними традиціями містобудування та архітектури. Досить яскраві приклади цьому — центри Папноїї, такі, як Карнунтум або Аквінкум. Відсутність у подібних зонах контактів досить високою мірою еллінізованого населення, не кажучи вже про автохтонно-еллініський шар, зумовлювала перелічені особливості. Таким чином, можна сказати, що в цій зоні контактів римська архітектурно-містобудівна традиція виступає, в основному, у відносно чистому, хоч і обмеженому, вигляді, але зрозуміло, і з неминучими елементами варваризації, а також такого явища, яке в модернізованому розумінні кваліфікується як смаківщина.

Третій рівень контактів — в основному, міста Північного і Західного Причорномор'я. Ці міста-держави, в яких переважало місцеве грецьке населення, тобто населення, давно відірване від метрополій, а також еллінізоване варварське населення, мали хоч і не такий високий потенціал архітектурно-містобудівного розвитку, як міста Греції, однак досить значний. Тут традиції римської або скоріше римської провінціальной архітектурно-містобудівної школи набули найменшого відображення серед перелічених зон контактів і сприяли виробленню на місцевій, переважно грецькій окраїній, основі деяких змішаних не дуже сильних традицій.

У галузі містобудування римські традиції в Північно-Західному Причорномор'ї проявились головним чином у зміні структури міст — появі і будівництві цитаделей (Ольвія, Херсонес, Тіра), планування яких досліджено недостатньо. Що ж до планувальної структури решти міст, вона, судячи за археологічними даними, зазнавала змін, не пов'язаних з римською містобудівною традицією. Не відомі досі в Північно-Західному Причорномор'ї і залишки комплексів форумів. Не підвищився також ступінь регулярності забудови та благоустрою міст у їх історичних частинах поза стінами цитаделей. Пояснення цьому явищу слід шукати, очевидно, в тому, що в регіоні, який розглядається, римляни (звичайно, в широкому розумінні цього терміна) не заклали практично жодного нового міста. А в старих центрах існували свої, досить високо розвинені, містобудівні традиції.

Найістотніше в Північно-Західному Причорномор'ї провінційно-римські традиції відбиті на фортифікації, хоча і тут вони в значній мірі нашаровувались на елліністичну основу. Це, передусім, будівництво цитаделей, поява типу тимчасового військового табору. На городищах Ольвійської округи поява дерев'яно-земляних укріплень — ровів та валів з палісадами, типу фортечної стіни з утрамбованою глиною між кам'яними цацирями, поєднання ровів і стін, спорудження подвійних воріт з коридором тощо.

Серед культової архітектури поки що в Північно-Західному Причорномор'ї не відкрито рештків *in situ* жодного храму чи олтаря, які за типом можна було б пов'язати з римською традицією. Хоча за латинськими написами відомо про існування і будівництво як в Ольвії, так у Херсонесі і Тірі храмів Зевса¹, Аполлона Простата² і Матері Богів³, а також святилищ, зокрема, Зевса⁴ та ін. в Ольвії, Богині Діви та Афродіти в Херсонесі⁵. Цілком імовірно, що типологічною основою цих храмів були елліністичні типи. Тому про римський вплив можна говорити лише на окремі ордерні архітектурні деталі, що походять головним чином з Херсонеса і значно менше — з Тіри та Ольвії. Ці деталі, переважно, представлені фрагментами різних карнизів, капітелями іонічного і коринфського ордерів⁶, а головне — капітелями тосканського (або греко-доричного) ордера, архітектурними деталями малих форм. Однак стильова характеристика цих деталей розроблена недостатньо, у зв'язку з чим тут може йти мова не тільки про романізацію, а й про варваризацію форм. Інакше кажучи, про характер романізації в цій галузі архітектури поки що слід говорити досить обережно. Ряд архітектурних деталей з Ольвії, які можна віднести до перших століть нашої ери, здебільшого носять елліністичний характер, хоч є і досить яскраві винятки. Особливо слід відзначити серію баз грецько-доричного ордера з Тіри, особливості яких дуже близькі до зразків з міст Паннонії.

Щодо архітектури цивільних споруд з яскраво вираженою римською типологією, мова поки що може йти тільки про терми, відкриті в натурі в Херсонесі й Хараксі, а з написів відомі й в Ольвії. Вони подібні до римських терм, в основному, використанням технологічної схеми, конструкціями і матеріалами. Що ж до розмірів, конкретних типів, набору приміщень, декора — являють собою спрощений провінційальний варіант, який досить близько нагадує терми Паннонії. Рештків будь-яких цивільних споруд іншого призначення з виразною римською традицією в Північно-Західному Причорномор'ї ще не знайдено. При цьому слід підкреслити, що навіть і театр, відкритий у Херсонесі, який виник в елліністичний час і проіснував до IV ст. н. е.⁷, за своїм об'ємним вирішенням належить до типу грецьких театрів.

Хоча, безумовно (у всякому разі в містах з римським прошарком), в античних містах Північно-Західного Причорномор'я мали існувати — хай і нечисленні — будинки типових римських ордерних схем, атріумні або атріумно-перистильні, але поки що рештків їх *in situ* не виявлено. У всіх відомих з розкопок житлових будинків, за одним-двома винятками, використовувались об'ємно-планувальні типи більш раннього часу, або типи, які мали відхилення, пов'язані з виробничою діяльністю гос-

¹ *Dio Chrys.*, XXXVI // SC. — I. — С. 174.

² Надписи Ольвії (1917-1965). — Л., 1968. — 70-85; IPE; I². — 80-115, 175.

³ IPE, I². — 192.

⁴ Надписи Ольвії (1917-1965). — 45; *Латышев В. В.* Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. — СПб., 1887. — С. 168.

⁵ *Strab.*, VII, IV, 2; IPE, I². — 440; *Пичикян И. Р.* Малая Азия — Северное Причерноморье // Античные традиции и влияния. — М., 1984. — С. 226-227.

⁶ *Карасев А. Н.* Архитектура // АГСП. — 1955. — С. 194, 195; *Крыжицкий С. Д.* Ольвия. Историкографическое исследование архитектурно-строительных комплексов. — Киев, 1985. — С. 164; *Домбровский О. И., Паршина Е. А.* Архитектурные детали античного Херсонеса // СХМ. — Симферополь, 1961. — II. — С. 84 и сл.; *Пичикян И. Р.* Указ. соч. — С. 248 и сл.

⁷ *Домбровский О. И.* Античный театр в Херсонесе. (Раскопки 1954-1958 гг.) // СХМ. — Симферополь, 1960. — С. 29-36.

подаря будинку, або, наприклад, як у деяких будинках Козирки — з елементами деградації або варваризації⁸. А ті елементи, які можна трактувати як романізацію будинкобудування, що виявились у появі типу будинків з скседрою, в розвитку симетрії планувальних вирішень⁹, з'являються набагато раніше перших століть нашої ери — в пізньоелліністичний час. Невідомі в Північно-Західному Причорномор'ї і рештки будь-яких багатоповерхових інсул.

На відсутність романізації в типології споруд вказує також і те, що донині тут невідомий тип *villa urbana*, що ж до типології *villa rustica* і *villa pseudorustica*, то їх генезис, очевидно, логічніше пов'язувати з традиціями будівництва садиб більш раннього часу.

Разом з тим, здається можливим бачити прояв провінціальних римських традицій у появі, зокрема, в Ольвії, типу курганних поховань з монументальними крєпїдами і двокамерними склепами, перекритими циліндричним склепінням. Ці склепи, що датуються II-III ст. н. е., синхронні часові підкорення Ольвії наміснику провінції Нижня Мезія. Їх пряма генетична лінія від склепів Ольвії елліністичного часу, як кам'яних, так і вирізаних у лесі, а також від земляних склепів перших століть нашої ери, сумнівна. Це стосується і конструкцій, і типології, оскільки кам'яні склепи Ольвії перших століть нашої ери, на відміну від більш ранніх двокамерних, перекриті розпірними напівциліндричними склепіннями. Певну аналогію цим склепам можна бачити у склепах типу XVII із Том, що датуються IV ст. н. е. (?)¹⁰. До традицій римських колумбаріїв Риму і провінцій I-II ст. н. е.¹¹ близькі також херсонеські вирубні склепи з нішами для встановлення урн.

У конструкціях і будівельній техніці романізація проявилася головним чином у поширенні гіпокаустів, розпірних арочних і склепистих конструкцій (але, як видно, при відсутності аркад), обмеженому використанні випаленої цегли та цем'янкових або вапняних розчинів для мурування стін. Поява цем'янкових розчинів, однак, відноситься ще до пізньоелліністичного часу, коли вони застосовувались у виноробнях. А принципово новим є використання цих розчинів у муруванні. Поява розпірних склепів у Північно-Західному Причорномор'ї теж відноситься ще до елліністичного часу (в Ольвії, можливо, навіть до кінця IV ст. до н. е.)¹². Провінціальний римсько-фракійський (Одес, Каллатіс) вплив у цьому разі слід зв'язувати зі значно ширшим використанням цієї конструкції, з застосуванням її, зокрема, у термах. Спеціально слід підкреслити відсутність у Північно-Західному Причорномор'ї характерних римських кладок — різних типів, так званої, нормальної кладки (елементи останньої зустрічаються тільки у деяких ділянках оборонних стін Херсонеса (куртица 19, башта 21)¹³), а також римського бетону з облицюванням каменем у техніці інцерт або ретикулат.

Певне відображення римська провінціальна традиція знайшла і в декорі. Так, судячи за рештками фресок та рельєфних карнизів з Козирського городища, при загальній близькості їх до пізньо-елліністичних малоазійських традицій, вони мають досить багато спільного з фресками Паннонії. Відоме в Північно-Західному Причорномор'ї застосування також облицювальних плиток з мармуру, ордерних деталей малих форм — баз, фустів, капітелей, які використовувались, судячи з їх невеликих розмірів, у декорі інтер'єрів багатих будинків.

⁸ Крыжицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э.—IV в. н. э.).— Киев, 1982.— С. 93 и сл.

⁹ Крыжицкий С. Д. Указ. соч.— С. 49 и сл.

¹⁰ Barbu V. Din necropole Tomisului. I. Tipuri de morminte din epoca Romană // SCIV — 1971.— Т. 22.— N 1.— Р. 63-65.

¹¹ Webster G. The Roman imperial army of the first and Second centuries A. D.— London, 1969.— Р. 237.

¹² Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвии эллинистического времени.— К., 1974.— С. 50.

¹³ Гриневич К. Э. Стены Херсонеса Таврического // Хсб.— Севастополь, 1927.— 4. II.— Вып. II.— Черт. 10, 17.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що провінціальні римські архітектурно-містобудівні традиції знайшли максимальне відображення тільки у фортифікації та появі нових типів споруд, таких, як терми. На інших сторонах ці впливи практично майже не торкнулись суті тих чи інших основ архітектурно-будівельної та містобудівної діяльності, хоча і знайшли деяке відображення в декорі.

Чисто римська традиція повною мірою, очевидно, не проявилася практично у жодному центрі Північно-Західного Причорномор'я. Тут можна говорити (за винятком цитаделей, про які нам мало що відомо) тільки про окремі елементи і типи. А як змішану традицію слід розглядати переважно лише провінціально-римські впливи в галузі конструкцій, ордера і декора на місцеву грецьку основу.

С. Д. КРЫЖИЦКИЙ

РИМСКИЕ ТРАДИЦИИ В ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВЕ И АРХИТЕКТУРЕ АНТИЧНЫХ ГОРОДОВ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

В статье впервые в историографии суммируются данные об использовании в градостроительстве и архитектуре Ольвии, Херсонеса и Тира в первые вв. н. э. принципов провинциально-римской строительной техники. На основании критического — археологического и архитектурного — анализа планировки городов, памятников оборонительной, культовой и жилой архитектуры, автор приходит к выводу о том, что римская архитектурно-строительная традиция в полной мере в Северо-Западном Причерноморье не успела проявиться. Наиболее ощутимым оказалось влияние римской градостроительной теории и строительной практики в фортификационных сооружениях и новых для региона типах построек, таких как термы и др., а также частично в конструкциях и декоре.

S. D. Kryzhitsky

ROMAN TRADITIONS IN TOWN-BUILDING AND ARCHITECTURE OF ANTIQUE CITIES OF THE NORTH-WESTERN BLACK SEA TERRITORY

Summary

It is the first case in the historiography to summarize data on usage of principles of the province-Roman building technique in town-building and architecture of Olbia, Herones and Tyra in the first centuries A. D. Proceeding from the critical analysis (both archaeological and architectural one) of planning to towns, monuments of defense, cult and dwelling architecture a conclusion is made that the Roman architecture-building tradition had no time to become completely established in the North-Western Black Sea territory. The effect of the Roman town-building theory and practice proved to be the most appreciable in the fortifications and in such buildings (new for the region mentioned) as termas and so on, partially in designs and decor.

Одержано 28.01.88 р.